

Към въпроса за възникването на държавата и потребността от ресурсно осигуряване на нейната издръжка

Ваня Пантелеева

Проблемът за възникването и формирането на държавата е изключително сложен и многопластов. Това се обуславя от различните подходи и гледни точки при неговото изучаване. Изследователите в продължение на хилядолетия търсят отговор на въпроса кога и как възниква държавата, субективен ли е този процес, или е обективен и закономерен резултат от развитието на човешката цивилизация.

От достигнатото равнище в развитието на обществените науки в първото десетилетие на XXI век, ще направим опит в сравнително кратък, ясен и логически ред, да представим процеса на възникването и формирането на държавата като обществена организация. Как възниква обективната потребност от средства за издръжане на управлението и на държавния апарат? Как протича сложният процес на прехода от натурални данъци към техния паричен еквивалент?

Възникването и развитието на държавата като напълно оформена и функционираща организация преминава през твърде дълъг и противоречив процес на хилядолетна еволюция. За начало може да се приеме появата на различни додържавни формирования, по-късно възникват: първата кастова държава в Древен Египет през IV хилядолетие пр. н. е., Вавилон, през II хилядолетие пр.н.е., Хетската държава, Древен Китай XIV- XI в. пр. н. е., Древна Индия- XII в. пр.н.е., Персийската държава- VI в. пр. н. е. Еволюцията продължава в Древна Гърция и Древния Рим. Развитието на човешката цивилизация през Средните векове е свързано с формирането и функционирането на съсловната държава, а Новото време извиква на живот буржоазната държава, която се явява фундамент на съвременната държава.

В изследването си за държавата германският учен Георг Йелинек справедливо отбелязва, че за първоначалното образуване на държавите са възможни само хипотези, тъй като няма достатъчно исторически извори. Общо прието е схващането на английския мислител Томас Хобс, че в човешкото общество се различават две състояния. Първото е естествено, в което хората се ръководят от природния закон за самосъхранението и това е състояние на „война на всички, против всички“. Второто е преминаване към обществено състояние, което се извършва по взаимно съгласие. Така се образува държавата.

Според най-старата теория за възникването на държавата, създадена от древногръцкия философ Аристотел, държавата е човешко обединение, което включва естествени общности като семейства и селището. Така полисът се появява като резултат от обединението на няколко села.

Към края на XIX в. в науката се утвърждава схващането, че не семейството е първообраз, зародиш на държавата, тъй като то се формира сравнително късно, а това е родовата общност в особена форма, наречена КЛАН.¹⁰⁷ Това социално обединение се основава не толкова на кръвната връзка, а на вярата, че всички произхождат от един и същи тотем, който е едновременно някаква вещ, някакъв символ и божество. Интересен факт е, че в клана е забранено кръвосмешението, което показва, че в това първобитно общество са установени някакви правила, които са задължителни за всички, поради страх от наказание от божеството и от глътателя.¹⁰⁸

Би могло да се твърди, че в човешката история съществува един твърде продължителен и неопределен в хронологически граници период на додържавно състояние, в което са възниквали най-различни видове човешки общности. От археологи-

¹⁰⁷ Вж. Владикин.Л., Общо учение за държавата.,С.2000,с.115.

¹⁰⁸ Пак там, с.116

ческите открития може да се заключи, че човекът като биологично същество, за да оцелее, никога не е живял сам а винаги на групи. В този смисъл се налага изводът, че възникването на държавата става не от простия сбор на съединяването на отделни хора, а от обединението на различни по големина групи.

За да съществуват тези общности се налага да се организира тяхната съвместна дейност за задоволяване на основните им потребности. Това става чрез самоорганизиране на обществените отношения и създаване на определен ред във взаимоотношенията между хората.

Исторически първата етносоциална общност на организираност е родът.¹⁰⁹ При него всеки член се включва в различните дейности според естествените си възможности. Все още на родовия етап производствените и управленските функции не са разделени.

Втората форма на самоорганизираност е родовият съюз, наречен фратрия и представлява по-голяма социална общност, която включва два и повече родове. Потребността от изхранване и защита на това обединение вече обективно изисква управление на всички дейности, т. е. поставя се началото на процеса на разделение между производството и управлението¹¹⁰ и обособяването му в самостоятелна обществена функция.

В исторически план третата форма на самоорганизация на социалния организъм е държавата¹¹¹. Най-важният елемент на държавата, който я отличава от всички досегашни човешки обединения, е върховната власт, която установява задължителен правов ред и го осигурява чрез правна принуда. От това следва, че държавата възниква в онзи момент, когато на дадена територия се установи власт, която няма друга власт над себе си и тя се налага на всички членове на това общество¹¹².

Проследяването и вникването в същността на еволюцията на човешката цивилизация показва проявлението на следната закономерност: Възникването на първите човешки общности и развитието на земеделието и всички човешки дейности е съпътствано от усъвършенстването на оръдията на труда и натрупването на все повече материални богатства. Завоюването и подчинението на едни общности от други и завземането на техните територии и богатства обективно довежда до социално разслоение и появата на робството. От съвременна гледна точка по своята същност това социално явление е жестоко и античовечно, но още тогава се проявява заложената у човека склонност и жажда за властване и трупане на богатства. За съжаление системата на робството просъществува в продължение на хилядолетия.

В кръга на нашето изследване се намира възникването и функционирането на кастовата държава в различните нейни проявления. Особен интерес представлява нейното устройство, управлението, държавните служби и набирането на средства за тяхната издръжка.

Историческата наука доказва, че през IV хилядолетие пр.н.е. възниква първата кастова държава в Древен Египет. При нея обществото се разделя на аристокрацията, която включва висшете жреци и чиновниците и низшата каста на производителите, формирана главно от земеделците. На територията на Египет възникват най-древните държави, начело на които стоят царе, които са провъзгласени от жреците за богове. Според гръцки автори фараонът Менес /Мина/ обединява царствата на Горен и Долен Египет и става първият египетски цар.

Развитието на робовладелската държава изисква приток на работна ръка във вид на роби, а това става причина за непрекъснати войни, тъй като военнопленниците се превръщат в роби.

¹⁰⁹ Дачев, Л., Учение за държавата., С. 2001, с.32.

¹¹⁰ Пак там, с.33

¹¹¹ Пак там.

¹¹² Вж. по-подробно Владикин, Л., цит. Съч., с.118.

Държавата централизира в свои ръце поземления фонд и управлението на напоителната система, което довежда необходимостта от създаване на финансово-стопански ведомства. В царската съкровищница се съсредоточават натуралните приходи от цялата страна и тя се нарича „дом на среброто“.¹¹³

През II хилядолетие пр. е. на територията между реките Тигър и Ефрат, наричана от гърците Месопотамия, възниква град Вавилон, който се превръща в голям търговски и културен център и столица на могъща държава. Разположен в центъра на Месопотамия, където се кръстосват най-важните търговски пътища, постепенно той придобива голямо икономическо и политическо значение. През XVIII в. пр. н.е. Вавилон се управлява от Хамурапи, който успява да подчини населението на посочената територия. Вавилонската държава също е кастова и при управлението царят се опира на сложен бюрократичен апарат, съставен от различни чиновници и намесници на областите и градовете. Широко е разпространена частната собственост върху земята и населението плаща на царската съкровищница различни данъци в сребро и натура.¹¹⁴

Висшата каста и тук е съставена от аристокрацията, низшата от земеделците. Има и една трета категория, която е съставена от населението на покорените области, наречени „мушкенум“, които са ограничени в правата си в сравнение с коренните вавилонци, наречени „синове на човек“. За разликата между тях свидетелства параграф 8 от известния и достигнал до нас сборник закони на Хамурапи „Ако човек открадне вол или овца, или магаре, или свиня, или лодка, то ако това е божие, или е дворцово, той трябва да го върне в 30-кратен размер, а ако то принадлежи на мушкенум, той трябва да го върне в 10-кратен размер, ако ли пък крадецът няма с какво да го върне, той трябва да бъде убит“¹¹⁵

На територията на Древна Индия от началото на II хилядолетие протича процеса на разлагане на първобитнообщинните отношения и в средата на I хилядолетие окончателно се утвърждава кастовото деление в държавата. Първата каста е варната /така се наричали/ на жреците, втората – на военните,¹¹⁶ третата – на земеделците, занаятчиите и търговците и четвъртата – на най-низшите слоеве. Религията на древна Индия създава система от вярвания, която обосновава привилегиите на трите висши касты. Освен това специален закон изисква не само подчинение на висшите касты, но и дълбоко уважение към тях.¹¹⁷

При управлението на държавата царят се подпомага от бюрократичен апарат, съставен от двете висши касты – от жреците и военните. Към I в. пр.н.е. в държавата е определена заплатата в пари за всяка обществена длъжност. Така например за основа се приема заплатата на занаятчията и на нейната база се определят останалите. Заплатата на писаря е 2.5 пъти по-голяма, на надзирателя – 5 пъти и на областния управител – 120 пъти. /тук е №14/

Възникването и развитието на кастовите държави в лицето на градовете-държави, известни като полиси на територията на Древна Гърция не прави изключение от общата закономерност, като този процес се обуславя от цялостното икономическо и културно развитие на населяваните я етносоциални общности.

Установено е, че към XVII в. пр. н. е. в условията на засилено развитие на производството и размяната завършва продължителният процес на създаване на държавна организация на територията на континентална Гърция. В областта Аргонида, разположена в североизточната част на Пелопонес най-рано възниква силна могъща държава. Там съществуват няколко самостоятелни династии, които управляват в Микена, Тиринт, Аргос и други по-малки царства. Между 1650 и 1500г.пр.н.е.

¹¹³ Авдиев.В.И.,История на Древния Изток, С., 1974., с. 114-115.

¹¹⁴ Вж. Авдиев В.И., Цит. Съч. с.62

¹¹⁵ Данов, Хр.,Христоматия по история на стария свят, С., 1967. с24.9

¹¹⁶ Това 14 Бероу,Л., Стопанска история. С., 1996, с.55..

¹¹⁷ Авдиев.В.И., цит. Съч., с.410-411.

микенските базилиевси притежават огромни съкровища, доказани от археологически-те разкопки от онези времена.¹¹⁸ Базилевсите събират от свободното население данъци, плащани в натура, но техните богатства се увеличават и от военната плячка, голяма част, от която получава царят и аристокрацията. Интересно е да отбележим, че от XVI в пр.н.е. в Гърция в резултат на развитието на търговията се появяват парите, като първоначално се употребява златото, което се мери на специални теглилки и е доказано от археологическите находки.¹¹⁹ В следващите векове значителното развитие на металообработването, текстилното производство, добиването на ароматични масла, занаятите и засиленото

строителство, довеждат до разширяване на разменните отношения и появата на своеобразни пари във формата на медни кюлчета или сребърни и златни пластинки.¹²⁰

В резултат на стоково-паричните отношения от VIII в.пр.н.е. насам се появява разнообразен монетен материал, а професията на сарафите става обективно необходима.¹²¹

Историята на Древния Рим показва, че тази държава, прерастнала по-късно в империя, възниква чрез обединението на няколко племена на територията на римската област към X в.пр.н.е. Постепенно се обособяват две касти в това общество – на управляващите, наричани патриции и кастата на плебеите, формирана от покореното местно население. По същество те са свободни хора, но не притежават права на римски граждани, не могат да ползват обществените земи и не могат да участват в управлението.

В края на VI в.пр.н.е. Сервий Тулий извършва реформа, според която цялото население на Рим се разделя на пет класи, съобразно тяхното имотно състояние. Всяка от тях осигурява на армията определен брой войскови единици /центурии/ от по 100 души. По-богатите дават по-голям брой, а останалите по-малък. Така според броя на центуриите всяка класа има определен брой гласове в народното събрание. По този начин властта се поема от заможените, ликвидира се царската институция и се установява републиканското управление.¹²²

През времето от III до I в. пр. н. е. в резултат на завоевателната политика Рим се превръща в огромна империя. За разлика от разпокъсаната Гърция тук се създава силно централизирана робовладелска държава. В нейните територии голямо развитие получава вътрешната и външната търговия и още от I в.пр.н.е. парите стават основа на държавния бюджет и важен елемент на бюджета на всички социални слоеве.¹²³

За времето от III до V в. от н.е. Римската империя преживява тотална криза във всички сфери на обществения живот. Отслабва военната мощ, намалява и спира притокът на роби, разстройва се търговията, поради разрастването на разбойничеството, засилва се икономическият сепаратизъм на провинциите. В тези условия се разстройва паричното обръщение, в резултат на това, че държавата поради фискални затруднения пуска все повече монети с ниско съдържание на сребро. Всичко това довежда до повишаване на цените и нещо много важно – започва обратен преход от парична към натурална размяна.¹²⁴

Под мощните удари на т.нар. преселение на народите окончателно загива западната част на Римската империя с превземането на Рим през 410 г. от вестготите и унищожаването на последните държавни останки през 476 г.

¹¹⁸ Блаватски В.Д. и др., История на Древна Гърция., С., 1974. с.54.

¹¹⁹ Пак там, с.59

¹²⁰ Беров,Л., цит.съч. с.64.

¹²¹ Пак там, с.71

¹²² Беров,Л., цит. Съч. с.74-75.

¹²³ Пак там, с.80.

¹²⁴ Пак там, с.81

В науката е прието времето от V в. до XVII в. да се нарича Средни векове. В него протича сложен процес на превръщането на кастовата държава в съсловна и е неразривно свързан с формирането на следващата етносоциална общност – народността. Историческият опит показва, че това става на базата на общ език, обща територия и господство на определени социални норми.

В резултат на споменатите нашествия през първите векове след унищожаването на Западната римска империя на нейната територия възникват нетрайни племенни съюзи и варварски държави, които постепенно са подчинени от франките през VIII в. и включени във Франкската империя.¹²⁵

Поради огромните разрушения и разграбването на материалните богатства на римляните, ниската цивилизационна култура на варварите, градовете западат и настъпва тотална криза в икономиката, която обхваща Западна и Централна Европа до към IX век.

Тъй като в периметъра на нашата разработка влиза и проблемът за изключителна роля на натуралните данъци за издръжката на управлението и на държавните служби, ще му отделим специално внимание.

Въвеждането и използването на натуралните данъци се практикува още от времето на възникването на държавата, но през средните векове тази система достига по-високо равнище. В Римската империя и в други държави преди това се прилага практиката на раздаване на определени земи от царската власт срещу задължения към нея, тяхната обработка на ангарии на начала, предоставяне на част от реколтата, придружено с трудова рента към съответното длъжностно лице и т.н. През Средните векове тези форми на зависимост прерастват в една цялостна система с обединяващо наименование „феодализъм“, – от френския термин „феод“ което означава имение, което кралят предоставя на определени лица като източник на доходи срещу ангажимент за изпълнение на военни и административни задължения.¹²⁶ Така системата, позиционирана в структурата на държавата продължава да функционира и в следващите столетия.

Организацията на феодалните имения предвижда разделянето на земята на господарски домени и площи, предоставяни на зависимите селяни. Доменът по правило се обработва с ангарииен труд на селяните, а в „свободното“ им време се трудят на своите надели, от които се прехранват, плащат данъци и църковни такси, дават рента за ползваната земя.

През Средновековието има и категория свободни селяни, които притежават собствена земя, която често е отнемана, поради изпадане в тежко материално положение и задължняване, злоупотреба с власт на аристокрацията, природни бедствия и т.н. Наблюдава се процес на подчиняване на селяните и през VII и VIII век повечето от тях се превръщат в зависими и закрепостени към земята. Постепенно към IX век в Западна Европа се заражда едро феодално земевладение с различна големина и с нова социална прослойка.

В съответствие с икономическото развитие и утвърждаването на феодалните отношения се формира съсловната държава, която включва три съсловия – аристокрацията, духовенството и селячеството. Управленската функция на държавата се упражнява от аристокрацията, социално-духовната функция е предоставена на духовенството и стопанската – на селячеството.¹²⁷

Съсловната държава в Западна Европа се проявява в различни форми: например империята на Карл Велики през IX – X в., която е голямо, но нестабилно държавно обединение, във формата на малки политически образувания като княжества, графства, херцогства и др., през X-XII в. В следващите три века в някои страни се

¹²⁵ Беров, Л., цит. съч., с.100.

¹²⁶ Беров, Л., цит. съч. с.97-98.

¹²⁷ Дачев, Л., цит. съч. с.99.

извършва централизация на държавата във формата на съсловна монархия, а в късното средновековие се проявява като абсолютна монархия.¹²⁸

От X в. се наблюдава засилено развитие на земеделието, занаятите и търговията, което обуславя раздвижването на стоково-паричните отношения, които получават значителен тласък от кръстоносните походи в следващите два века. Тези процеси се катализират и от възникването и разрастването на нови градски центрове, които се превръщат в административни, производствени и културни средища. Засиленото производство и размяната закономерно довеждат до разгръщане на процеса на замяна на натуралната рента с парична, известен като комутация. Този процес протича още от XIII в. и довежда до освобождаване селяните от крепостната зависимост в следващите столетия.

През XIV и XV в. протича процес на развитие на организацията на държавните финанси, когато във Франция се създава първата централна сметна палата със специална система за осигуряване на редовни приходи чрез валидни за цялата страна преки данъци. В тази връзка значителна роля изиграва монополното право на държавата за сечене на монети.¹²⁹

В късното средновековие държавата във формата на абсолютна монархия отнема самостоятелността на феодалите. Досегашната войска, организирана от аристокрацията се заменя с редовна армия и феодалите стават или платени офицери в кралската армия, или кралски чиновници. В стопанско отношение монархията се преобразува в данъчна държава, ядрото на която е съставено от финансовата администрация.¹³⁰

По-нататъшната еволюция на човешката цивилизация се свързва с преминаването ѝ в по-висока степен на развитие. В недрата на феодализма постепенно се зараждат капиталистическите производствени отношения, а заедно с тях и формиращата се от третото съсловие буржоазия. Нейните икономически интереси налагат достъп и участие в политическата власт, т. е. радикална промяна в управлението на държавата.

От XVI в. започват острите социалните сблъсъци, които довеждат до победа на буржоазните революции в Англия 1642 – 1688, войната за независимост в САЩ 1775 – 1783 и революцията във Франция 1789 – 1794 г. Така чрез революциите буржоазията си осигурява ръководната роля в управлението на държавата.

Еволюцията на държавата продължава – от съсловна се преобразува в национална държава. Още в условията на късното Средновековие се създават необходимите предпоставки за прогреса на етническата общност и развитието на народността и прерастването ѝ в нация, който проблем е предмет на друго изследване.

Лице за контакт:

Ваня Пантелеева

e-mail: v_panteleeva@abv.bg

тел. 0887412662

¹²⁸ История на средните векове, С., 1974, т. I, с. 13-14.

¹²⁹ Беров, Л. цит. съч. с. 118.

¹³⁰ Вж. Дачев, Л., цит. съч., с. 105.

